

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'UYALAR

TIL SATHLARI O'RTASIDA O'ZARO BOG'LIQLIK HAQIDA MULOHAZALAR

Isakova Mahliyo
Turg'unova Shaxrizoda
Anvarjonova Zilola

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti O'zbek tili va
adabiyoti yo'nalishi talabalari*

Ilmiy rahbar: Turg'unpo'latov Diyorbek Ro'zmamat o'g'li

CHDPU O'zbek tilshunosligi kafedrasida o'qituvchisi

d.turgunpolatov@cspu.uz

Annotatsiya: *Mazkur maqolada til sathlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik masalasi tizimli-lingvistik yondashuv asosida tahlil qilinadi. Tilning fonetik, leksik, morfologik va sintaktik sathlari bir-biri bilan uzviy aloqada bo'lib, ular nutq jarayonida yagona kommunikativ tizimni tashkil etishi ilmiy asosda yoritiladi. Har bir sathning o'ziga xos xususiyatlari bilan birga, ularning o'zaro ta'siri natijasida yuzaga keladigan lingvistik hodisalar misollar orqali ochib beriladi. Shuningdek, til sathlari integratsiyasi natijasida ma'no ifodalanishining aniqligi va nutq samaradorligi ta'minlanishi ko'rsatib o'tiladi.*

Kalit so'zlar: *til sathlari, fonetika, leksika, morfologiya, sintaksis, lingvistik tizim, o'zaro bog'liqlik, nutq jarayoni.*

Аннотация: *В статье рассматривается взаимосвязь языковых уровней на основе системно-лингвистического подхода. Фонетический, лексический, морфологический и синтаксический уровни языка анализируются как взаимосвязанные элементы единой коммуникативной системы. Особое внимание уделяется взаимодействию этих уровней в процессе речи и их роли в формировании значения. На примерах показано, как интеграция языковых уровней обеспечивает точность и эффективность коммуникации.*

Ключевые слова: *уровни языка, фонетика, лексика, морфология, синтаксис, лингвистическая система, взаимосвязь, речевой процесс.*

Annotation: *This article examines the interconnection between different levels of language based on a systemic linguistic approach. The phonetic, lexical, morphological, and syntactic levels are analyzed as interrelated components of a unified communicative system. The study highlights how these levels interact in speech production and contribute to meaning formation. It also demonstrates that the integration of language levels ensures clarity and effectiveness in communication.*

Keywords: *language levels, phonetics, lexicon, morphology, syntax, linguistic system, interconnection, speech process.*

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'OYALAR

Til sathlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik til tizimining eng muhim qonuniyatlaridan biri bo'lib, u tilning yaxlit va funksional jihatdan mukammal ishlashini ta'minlaydi. Til alohida-alohida mustaqil qismlardan iborat emas, balki o'zaro uzviy aloqada bo'lgan ko'p qatlamli tizim sifatida namoyon bo'ladi. Fonetik, leksik, morfologik va sintaktik sathlar bir-birini to'ldirib, nutq jarayonida yagona kommunikativ birlikni hosil qiladi. Har bir sathning o'z vazifasi mavjud bo'lsa-da, ular alohida holda emas, balki o'zaro ta'sirda ishlaydi. Shu sababli tilni tushunish va tahlil qilishda sathlar o'rtasidagi bog'liqlikni hisobga olish muhim ahamiyat kasb etadi. Fonetik sath tilning moddiy asosini tashkil etadi. Tovushlar tizimi orqali barcha til birliklari ifodalanadi va nutqning eshitiladigan shakli yuzaga keladi. Fonetik birliklar nafaqat alohida tovushlar, balki urg'u, intonatsiya va pauza kabi unsurlarni ham o'z ichiga oladi. Bu elementlar leksik va grammatik ma'nolarning to'g'ri ifodalanishida muhim rol o'ynaydi. Masalan, urg'uning o'zgarishi so'z ma'nosiga ta'sir qilishi mumkin, bu esa fonetik va leksik sathlar o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatadi. Shuningdek, fonetik o'zgarishlar morfologik shakllarning hosil bo'lishiga ham ta'sir etadi. Qo'shimchalar qo'shilganda yuz beradigan tovush almashinuvi yoki assimillatsiya hodisalari bunga misol bo'la oladi.

Leksik sath tilning so'z boyligini tashkil etadi va u ma'no ifodalashning asosiy vositasi hisoblanadi. So'zlar orqali predmetlar, hodisalar va tushunchalar nomlanadi, biroq bu ma'no faqat lug'aviy darajada emas, balki grammatik va sintaktik muhitda ham aniqlanadi. Bir xil so'z turli grammatik shakllarda qo'llanib, turli ma'no nozikliklarini ifodalashi mumkin. Masalan, fe'ning zamon shakllari harakatning vaqtga munosabatini bildiradi, bu esa leksik ma'noni kengaytiradi. Shu jihatdan leksik sath morfologik sath bilan chambarchas bog'liqdir. Bundan tashqari, so'zlarning gap ichidagi joylashuvi va boshqa so'zlar bilan bog'lanishi ham ularning ma'nosiga ta'sir qiladi, bu esa sintaktik sath bilan bog'liqlikni ko'rsatadi. Morfologik sath til birliklarining grammatik shakllarini o'rganadi va u so'zlarning o'zgarish tizimini ifodalaydi. Bu sath orqali grammatik kategoriyalar – son, kelishik, zamon, nisbat va boshqalar ifodalanadi. Morfologik shakllar nutqning aniqligi va mantiqiyligini ta'minlaydi, chunki ular so'zlar o'rtasidagi grammatik munosabatlarni belgilaydi. Morfologik birliklar fonetik sath bilan uzviy bog'liq, chunki grammatik qo'shimchalar qo'shilganda tovush o'zgarishlari yuz beradi. Shu bilan birga, morfologik shakllar sintaktik tuzilishning asosini tashkil etadi, chunki gapdagi so'zlar aynan grammatik shakllar orqali o'zaro bog'lanadi.

Sintaktik sath tilning eng yuqori darajadagi tashkil etilish shakli bo'lib, unda so'zlar va so'z birikmalari gap va matn darajasida birlashadi. Sintaksis orqali fikrning to'liq ifodasi yuzaga keladi. Gap tuzilishi, so'z tartibi va grammatik moslashuv nutqning tushunarli va aniq bo'lishini ta'minlaydi. Sintaktik sath leksik va morfologik birliklarning integratsiyasi natijasida yuzaga keladi. Masalan, gapdagi ega va kesimning moslashuvi grammatik shakllar orqali ifodalanadi, lekin bu moslashuvning o'zi sintaktik munosabat hisoblanadi. Demak, sintaksis boshqa barcha sathlarning o'zaro uyg'unlashgan natijasidir. Til sathlari o'rtasidagi bog'liqlik nutq jarayonida ayniqsa yaqqol ko'rinadi. Inson fikrni ifodalash jarayonida avvalo ma'lum bir ma'noni shakllantiradi, so'ngra bu ma'noga mos so'zlarni tanlaydi, ularni grammatik jihatdan shakllantiradi va nihoyat tovushlar orqali ifodalaydi. Bu jarayon til

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'UYALAR

sathlarining ketma-ket va o'zaro bog'liq holda ishlashini ko'rsatadi. Agar bu zanjirning biror bo'g'inida uzilish yuz bersa, nutqning aniqligi buziladi. Masalan, grammatik xato yoki noto'g'ri talaffuz fikrning noto'g'ri tushunilishiga olib kelishi mumkin.

Til sathlari o'rtasidagi o'zaro ta'sir lingvistik hodisalarning shakllanishida ham muhim rol o'ynaydi. Masalan, so'z yasash jarayonida leksik va morfologik sathlar birgalikda ishtirok etadi. Yangi so'zlar qo'shimchalar yordamida hosil qilinadi va bu jarayonda fonetik o'zgarishlar ham yuz berishi mumkin. Shuningdek, semantik o'zgarishlar ham ko'pincha sintaktik muhit bilan bog'liq holda yuzaga keladi. Bu esa tilning barcha sathlari o'zaro bog'langan yagona tizim ekanligini yana bir bor tasdiqlaydi. Zamonaviy tilshunoslikda til sathlari o'rtasidagi bog'liqlik tizimli yondashuv asosida o'rganiladi. Bu yondashuvga ko'ra, til elementlari alohida emas, balki o'zaro munosabatlar tizimi sifatida qaraladi. Korpus lingvistikasi tadqiqotlari ham bu bog'liqlikni tasdiqlaydi. Masalan, matnlarda ayrim so'zlarning yuqori chastotada qo'llanishi ularning turli sintaktik konstruksiyalarda faol ishtirok etishini ko'rsatadi. Bu esa leksik va sintaktik sathlar o'rtasidagi kuchli aloqani namoyon etadi.

Til sathlari o'rtasidagi bog'liqlik ijtimoiy omillar bilan ham belgilanadi. Jamiyat taraqqiyoti, madaniy muhit va ilmiy-texnik rivojlanish tilning barcha sathlariga ta'sir ko'rsatadi. Masalan, yangi texnologiyalar paydo bo'lishi bilan yangi terminlar kirib keladi, bu esa leksik sathni boyitadi. Yangi tushunchalar esa o'z navbatida grammatik va sintaktik shakllarning o'zgarishiga olib kelishi mumkin. Shu tariqa til sathlari o'zaro ta'sirda rivojlanib boradi. Til tizimining yaxlitligi aynan sathlar o'rtasidagi uyg'unlik orqali ta'minlanadi. Agar bu uyg'unlik buzilsa, nutqning aniqligi va samaradorligi pasayadi. Masalan, grammatik jihatdan to'g'ri, lekin leksik jihatdan noto'g'ri tanlangan so'zlar fikrni buzishi mumkin. Yoki aksincha, to'g'ri so'zlar noto'g'ri sintaktik tuzilishda berilsa, nutq tushunarsiz bo'lib qoladi. Shu sababli til sathlari o'rtasidagi muvofiqlik kommunikativ muvaffaqiyatning asosiy sharti hisoblanadi.

Tilning dinamik tabiati sababli sathlar o'rtasidagi bog'liqlik ham doimiy ravishda rivojlanib boradi. Yangi birliklar paydo bo'lishi, eski shakllarning iste'moldan chiqishi yoki ma'no o'zgarishlari til tizimida yangi munosabatlarni yuzaga keltiradi. Bu jarayon tilning moslashuvchanligini ta'minlaydi va uni jamiyat ehtiyojlariga mos ravishda rivojlantiradi. Shu nuqtai nazardan, til sathlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni o'rganish nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ham ega bo'lib, u til o'qitish, tarjima, nutq madaniyati va kommunikatsiya sohalarida muhim rol o'ynaydi. Til sathlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni yanada chuqurroq anglash uchun ularning funksional uyg'unligi qanday mexanizmlar orqali ta'minlanishini ko'rib chiqish muhimdir. Til tizimi ichida har bir sath ma'lum birliklar majmuasiga ega bo'lsa-da, bu birliklar alohida holda emas, balki boshqa sathlar bilan doimiy aloqada faoliyat yuritadi. Masalan, fonetik sathdagi tovush o'zgarishlari ko'pincha morfologik shakllarning o'zgarishiga olib keladi. Assimilyatsiya, dissimilyatsiya yoki reduksiya kabi fonetik hodisalar grammatik qo'shimchalarning shakliga ta'sir etib, ularning turli variantlarini yuzaga keltiradi.

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'OYALAR

Bu esa til tizimida variantlilikni hosil qiladi va ayni paytda sathlararo aloqaning uzviyiligini ko'rsatadi.

Leksik va semantik jarayonlar ham boshqa sathlar bilan chambarchas bog'liq holda kechadi. So'z ma'nosining kengayishi yoki torayishi ko'pincha uning qo'llanish muhitiga, ya'ni sintaktik konstruksiyalarga bog'liq bo'ladi. Masalan, ko'p ma'noli so'zlarning turli kontekstlarda turlicha ma'no kasb etishi sintaksis bilan uzviy bog'liqdir. Bundan tashqari, yangi so'zlarning paydo bo'lishi – neologizmlar – morfologik vositalar orqali amalga oshiriladi, ya'ni qo'shimchalar yordamida yangi birliklar yaratiladi. Bu jarayonda fonetik moslashuv ham yuz beradi, chunki yangi hosil bo'lgan so'zlar tilning fonetik tizimiga moslashadi. Morfologik sathning boshqa sathlar bilan bog'liqligi ayniqsa grammatik kategoriyalar orqali yaqqol ko'rinadi. Masalan, zamon kategoriyasi faqat morfologik shakl bilan emas, balki leksik vositalar va sintaktik konstruksiyalar bilan ham ifodalanadi. Ba'zan bir xil grammatik shakl turli sintaktik muhitda turlicha ma'no beradi, bu esa morfologiya va sintaksis o'rtasidagi o'zaro ta'sirni ko'rsatadi. Shu bilan birga, ayrim grammatik shakllar fonetik jihatdan qisqarib yoki o'zgarib, yangi variantlarni yuzaga keltiradi, bu esa fonetik va morfologik sathlarning bir-biriga ta'sirini yana bir bor tasdiqlaydi.

Sintaktik sath til tizimining eng yuqori darajasi sifatida boshqa barcha sathlarning natijasini birlashtiradi. Gap tuzilishi, so'z tartibi va grammatik bog'lanishlar orqali fikrning yakuniy shakli yuzaga keladi. Sintaktik qurilish leksik tanlovga bog'liq bo'lsa, grammatik shakllar orqali aniqlashtiriladi va fonetik vositalar orqali ifodalanadi. Masalan, bir xil so'zlar turli sintaktik tuzilmalarda qo'llanib, turli kommunikativ maqsadlarni ifodalashi mumkin. Bu esa til sathlarining bir-biriga qanchalik bog'liq ekanligini ko'rsatadi.

Til sathlari o'rtasidagi bog'liqlik nutqning real jarayonida yanada aniq namoyon bo'ladi. Nutq hosil qilish jarayoni bosqichma-bosqich amalga oshadi: avval semantik reja shakllanadi, keyin leksik birliklar tanlanadi, so'ngra ular grammatik shaklga keltiriladi va nihoyat fonetik vositalar orqali ifodalanadi. Bu jarayon psixolingvistik tadqiqotlarda ham tasdiqlangan bo'lib, unda til sathlari o'rtasidagi muvofiqlik buzilganda nutq xatolari yuzaga kelishi qayd etilgan. Masalan, noto'g'ri so'z tanlash, grammatik xatolar yoki talaffuzdagi kamchiliklar aynan sathlararo uyg'unlikning buzilishi natijasidir. Til sathlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik til o'zgarishlarida ham muhim rol o'ynaydi. Tarixiy taraqqiyot jarayonida tilning bir sathida yuz bergan o'zgarishlar boshqa sathlarga ham ta'sir qiladi. Masalan, fonetik o'zgarishlar natijasida ayrim grammatik shakllar qisqarib, yangi morfologik tizim yuzaga kelishi mumkin. Yoki leksik qatlamdagi o'zgarishlar yangi sintaktik konstruksiyalarning paydo bo'lishiga olib keladi. Bu jarayon tilning evolyutsion rivojlanishini ta'minlaydi va uning moslashuvchanligini oshiradi.

Zamonaviy lingvistika til sathlari o'rtasidagi bog'liqlikni tizimli va integrativ yondashuv asosida o'rganadi. Bu yondashuvga ko'ra, til elementlari alohida emas, balki o'zaro munosabatlar tizimi sifatida qaraladi. Korpus lingvistikasi, statistik tahlil va kompyuter modellashtirish usullari orqali til birliklarining real qo'llanishi o'rganilib, sathlararo bog'liqlik aniq dalillar asosida isbotlanmoqda. Masalan, matnlarda ayrim grammatik

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G‘OYALAR

konstruktsiyalarning muayyan leksik birliklar bilan ko‘proq qo‘llanishi ularning o‘zaro mustahkam aloqasini ko‘rsatadi. Til sathlari o‘rtasidagi bog‘liqlik ijtimoiy kommunikatsiya jarayonida ham muhim ahamiyatga ega. Insonlar o‘rtasidagi muloqot samaradorligi aynan til sathlarining uyg‘un ishlashiga bog‘liq. Agar nutqda fonetik aniqlik, leksik to‘g‘rilik va grammatik moslik ta‘minlansa, kommunikatsiya muvaffaqiyatli amalga oshadi. Aks holda, noto‘g‘ri tushunish yoki kommunikativ uzilish yuzaga keladi. Shu sababli til o‘rganishda ham sathlararo bog‘liqlikka alohida e‘tibor qaratiladi. Zamonaviy axborot texnologiyalari til sathlari o‘rtasidagi munosabatlarni yangi darajada namoyon etmoqda. Sun‘iy intellekt, avtomatik tarjima tizimlari va nutqni tanish texnologiyalari tilning barcha sathlarini birgalikda qayta ishlashga asoslanadi. Masalan, avtomatik tarjima tizimi so‘z ma‘nosini to‘g‘ri aniqlash uchun leksik va sintaktik kontekstni hisobga oladi, to‘g‘ri talaffuzni aniqlash uchun esa fonetik ma‘lumotlardan foydalanadi. Bu esa til sathlarining ajralmas birlik ekanligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Til tizimining yaxlitligi aynan sathlar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik orqali ta‘minlanadi. Har bir sath boshqa sathlar bilan uyg‘un holda ishlaganda nutq ravon, aniq va tushunarli bo‘ladi. Bu uyg‘unlik buzilganda esa tilning kommunikativ funksiyasi zaiflashadi. Shu sababli til sathlari o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘rganish tilshunoslikning eng muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib qolmoqda va u tilning nazariy asoslarini chuqur anglashga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, til sathlari bir-biri bilan uzviy bog‘langan yagona tizimni tashkil etadi va ularning o‘zaro uyg‘unligi nutqning aniqligi hamda samaradorligini ta‘minlaydi. Har bir sathning faoliyati boshqalari bilan chambarchas aloqada bo‘lib, tilning yaxlit va barqaror ishlashiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Shavkat Rahmatullayev. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Toshkent: Universitet nashriyoti, 2006.
2. A. Nurmonov. O‘zbek tilshunosligi nazariyasi. – Toshkent: Fan, 2012.
3. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. – Toshkent: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2006–2008.
4. Nodira Mahmudova. O‘zbek tilining nazariy grammatikasi. – Toshkent: Fan, 2010.
5. O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi. O‘zbek tili grammatikasi. – Toshkent: Fan, 1975.